

Türkiye'de mevsimlik iş gücü göçleri üzerine düşünceler

ERKAN ŞEN

Giriş ve Amaç

Çok yönlü olduğu kadar, karmaşık ve değişik boyutlar gösteren "mevsimlik iş gücü göçü" olgusu, herşeyden önce coğrafyada gerçekten üzerinde az çalışılmış bir konu niteliğindedir. Konu, gelişmekte olan tüm ülkelerde olduğu gibi, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana ülkemizde de varlığı görülen hızlı bir değişim ve bu değişimin beraberinde getirdiği birtakım sorunlarla yakından bağlantılıdır. Özellikle kırsal toplumu ülke sınırlarını da aşan boyutlarda devamlı ve geçici göçe iten bu değişimler, iş gücü göçünün somut koşullarını da hazırlamıştır.

Öncelikle sözü edilen değişimlerin neler olduğu sorusunun yanıtını birkaç ana başlık altında vermeğe çalışalım:

- Gelişmekte olan ülkelerde ve ülkemizde hızlı bir kentleşme dikkati çekmektedir,
- Üretim ilişkisi ve araçlarında görece bir değişim söz konusudur,
- Geleneksel aile yapısında çözümler olmuş ve çekirdek aile yapısı tipi giderek yaygınlaşmıştır,
- Kültürel etkileşimlerin birey ve gruplara yansıyan boyutlarındaki değişimler, kümüsenemeyecek ölçülerdedir,
- Yaşam koşullarında görülen değişimler, birtakım sorunların oluşmasına temel hazırlamıştır,
- Kırsal-kent ilişkilerinin koşulları değişmiştir,
- Daha iyi yaşam isteği doğrultusunda bireyin gereksinimleri, önemli değişimler göstermiştir.

Yukarıda ana çizgileriyle değinilen bu değişimler, ülkemizde iş gücü göçlerinin nedenlerini bir bütün olarak verebilecek nitelikte değildir. Ancak, birbiriyle ilintisi olan, fakat ayrıcalıklı ağırlık özelliklerinin de geçerli olduğu iş gücü göçüne yol açan çoğu faktörün, kırsal alan kökenli olduğu bir gerçektir.

Böylesine bir konu, ülkemizin coğrafî konum ve koşulları göz önüne alındığında, karşımıza oldukça karmaşık bir yapının da analiz edilmesi zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Çünkü, göç alan ve veren alanlardaki benzerlikler kadar, farklılıklar da coğrafî bir gerçek olarak ortadadır. Mevsimlik iş gücü göçüne farklı ölçülerde

değinen çoğu araştırma(1), böyle bir konunun Türkiye ölçeğinde veya bölgesel düzeyde de olsa, ancak yüzeysel boyutlarda ele alındığı ve konunun bütünlüğe ulaştırılmamış olduğu kanısını vermektedir. Kuşkusuz, mevsimlik iş gücü göçü ve bunun beraberinde getirdiği sorunların ülkemiz ölçeğinde ortaya konulabilmesi, çok sayıda alansal ve sistematik araştırmaları gerektirmektedir. Herşeyden önce, mevsimlik iş gücü göçlerinin zaman süreci içerisinde gösterdiği değişiklikler, göç alan ve veren alanların çokluğu ve dağınıklığı, göç olayının uzun veya kısa mesafeler içerisinde oluşmasına neden olan faktörlerin karmaşıklığı, olayı saptama ve bütünlüğe ulaştırmadaki önemli zorlukları hazırlarlar.

Mevsimlik iş gücü göçü olgusunun incelenmesinde özellikle iki temel konunun ele alınmasının gerektiği kanısındayız. Bunlardan ilki, mevsimlik iş gücü göçlerine neden olan faktörleri saptamak, ikincisi ise, bu tür göçlerle ilgili benzer karakteristikleri gruplandırmak, başka bir deyişle tipolojiye gitmektir.

I- Mevsimlik iş gücü göçlerine neden olan faktörler

Bu çalışmanın sınırlı boyutları doğrultusunda, mevsimlik iş gücü göçlerine neden olan temel faktörleri, birkaç ana başlık altında ve maddeler halinde vermekle yetineceğiz. Kuşkusuz belirli başlıklar altında değinilecek olan faktörlerden her birinin tek başına etkin olduğu düşünülemez. Her faktörün, kendi grubundaki diğer faktörlerle olduğu kadar, başka grup faktörleri ile de birlikte etkili olabilecekleri kabul edilmek gerekir.

A) İklim ve röliyeyle ilgili faktörler

- Farklı iklim tiplerinin mekânlar üzerindeki değişik etkileri,
- İklim ve röliyefin kültür bitkilerinin çeşitliliği ve verimliliği üzerine oynadığı roller,
- İklim faktörlerinin, tarım üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin ayrı özelliklerde oluşu sonucunun yarattığı dar veya geniş alanlar içerisindeki farklılıklar,
- İklimin, kültür bitkilerinin yetiştirme dönemleri üzerinde oynadığı roller,
- Röliyef faktörünün, dağ ve ova köyleri örneklerinde olduğu gibi, kıra, geçimlik veya buru aşan ölçütlerde tarımsal üretim ayrıcalıkları verebilmesi,
- İklim ve topoğrafik özellikler nedeniyle ulaşım ve pazar ilişkilerinin, başka bir deyişle dışarı açılabilmenin, farklı ölçütlerde olması.

B) Tarım, toprak-insan ilişkisi ve teknolojik farklılaşmalar

- Tarımda ölü devrenin varlığı,
- Tarımsal uğraşılarda ortaya çıkan gizli işsizlik,
- Tarımdaki iş gücü gereksiniminin zaman açısından gösterdiği farklılıklar,
- Tarımsal üretimdeki devlet politikasının, öteceü beri kredi dağıtımı ve sosyal içerikli rasyonel bir toprak reformunun gerçekleştirilmesi gibi konularda takındığı tavır,
- Kırsal kesimde işlenen toprağın belirli bir zaman süreci içerisinde küçük ünitelere ayrılması,

- Tarımda girdilerin hızla artması nedeniyle küçük toprak sahiplerinin topraklarından kopması ve sonuçta büyük toprak işletmelerinin oluşması,
- Kırsal kesimde topraksız köylü oranındaki yükseklik,
- Tarım/yoğun emek ilişkileri,
- Toprağın bilimsel analizlerinin yapılmamış olması nedeniyle, yanlış kullanılmasının verimlilik üzerine etkileri,
- Tarımsal üretimle ilgili donatımın eksikliği ve teknik eleman yetersizliği,
- Tarımsal verimi arttıracak, gübreleme, toprak sınıflandırması, ilaçlama, erozyonla mücadele, teknolojik uygulamaların ve modern tarım metodlarının gereği gibi devreye sokulmaması.

C) *Kır-kent arasındaki ekonomik ve sosyal farklılaşmalar*

- Kırsal kesimde geçimlik tarımla uğraşanların, ticarî tarımla uğraşanlara oran çok fazla oluşu,
- Tarımsal üretimin kırsal kesimde eşit olmayan bir dağılım özelliği göstermesi,
- Kırsal kesimlerde çalışanların emekleri karşılığında aldıkları ücretlerin düşüklüğü,
- Tarım dışı iş kollarında çalışanların daha yüksek ücret alabilmeleri,
- Tarımsal uğraşların tüm yılı kapsamaması nedeniyle, kırsal yöre insanının bulunduğu alan dışında, tarım veya tarım dışı işlerde çalışmalarının bir sakınca yaratmaması,
- Nüfusun hızlı artmasının ortaya koyduğu sorunlar doğrultusundaki gelişmeler,
- Kırsal alanın, hızla artan nüfus miktarına karşılık, toplumsal, ekonomik ve kültürel yönden sorunlarını kendi içinde çözümleyici bir potansiyele sahip olmayışı,
- Geleneksel aile yapısının zaman süreci içerisinde çözülmesi ve çekirdek aile tipinin ortaya çıkması,
- Ortaya çıkan çekirdek ailelerin içinde buldukları koşullardan hoşnut olmamaları ve değişik ortam arama istemleri,
- Kültürel etkinliklerin bilinç altı ortaya koyduğu değişik sorunlar,
- Değişen değer yargıları doğrultusunda kırsal yöre insanların içinde buldukları ortamdaki kopma arzuları,
- Kırsal kesimde sosyal sorunların varlığı ve sosyal güvencelerin yetersizliği,
- Kentin sunduğu ve kırdaki yeterince olmayan hizmetlerden yararlanma arzusu.

D) *Diğer faktörler*

- Kır ve kentin, çeşitli iş kollarında ve belli dönemlerde, ek iş gücüne gereksinim duyması,
- Teknolojik gelişmelerle birlikte, kırdaki tarım dışı birtakım iş kollarında uzman kişilerin ortaya çıkması ve bunların buldukları alan dışında da çalışma olanaklarına sahip olabilmeleri,
- Kırdaki ticaretle uğraşanların faaliyetlerini daha başkaca yerlerde de yürütebilen olanaklarına sahip olabilmeleri.

II- Tipolojik yaklaşım

Mevsimlik iş gücü göçlerinde tutulan işin çeşidi, süresi, göçün başlangıç ve bitiş zamanı, göç alan ve veren alanlar ve bu alanlar arasındaki mesafe, nihayet kimlerin belirtilen değişkenler doğrultusunda göç eylemine katıldıklarının belirlenmesi yolundaki girişimler, bizi, mevsimlik iş gücü göçleri ile ilgili benzerlikleri belirli gruplar altında toplamaya itmektedir. Bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar ve halen yürütmekte olduğumuz araştırmalar(2), ana çizgileriyle aşağıdaki şekilde bir tipolojiyi oluşturmamıza olanak vermektedir:

- 1) Tarım işçiliği kapsamında kalan mevsimlik iş gücü göçleri
  - a- Niteliksiz tarım işçiliği
  - b- Nitelikli tarım işçiliği
- 2) Tarım dışı iş kollarına yönelik mevsimlik iş gücü göçleri
  - a- Nitelik istemeyen iş kolları
  - b- Nitelik isteyen iş kolları
- 3) Devrî özellik göstermeyen, çeşitli tipten ve devamlılıkta iş gücü göçleri.

Mevsimlik iş gücü göçlerinde bizi tipolojiye ulaştıran ana karakteristikleri bir bütün içersinde şematize etmek (Tablo: 1) ve konuya bu doğrultuda açıklık getirmek istiyoruz.

Göçün Tipi	D E Ğ İ Ş K E N L E R					
	İşin Süresi (ay)	Çıkış Alanı	Variş Alanı	İşin Süresini Be- lirleyen Faktörler	Gidilen Mesafe	Göçe Katılanlar
1 a	1-3	Kır	Kır	Vejetatif	Kısa	Erkek Kadın Çocuk
		Kent	Kent	Periyod	Uzun	Çocuk
1 b	1-6	Kır	Kır	Vejetatif	Kısa	Erkek
				Periyod	Uzun	Kadın Çocuk
2 a	1-6	Kır	Kent	İş		
		Kent	Kır	Olanakları	Uzun	Erkek
2 b	1-9	Kır		Belli Çalışma	Kısa	
		Kent	Kent	Dönemleri	Uzun	Erkek
3	12 ve >	Kır	Kent	İş Olanakları	Uzun	Erkek

TABLO 1: Türkiye'de farklı tipteki mevsimlik iş gücü göçleri ile değişkenler arasındaki ilişkiler.

(Göçün tipi ile ilgili açıklamalar için bkz. sayfa : 5 ve devamı, koyu basılı sözcükler birinci dereceden geçerli değişkenlerdir.)

1a) Niteliksiz tarım işçisi olarak mevsimlik iş gücü göçlerine katılanlar:

Basit sulama işlerinde, pamuk, tütün ve mısır çapasında, zeytin, fındık gibi ürünlerle çeşitli türden meyvelerin toplanmasında, buğday, şeker pancarı ve pirinç gibi ürünlerin hasadında açık iş gücünü karşılayan bu grup çalışanlarının büyük çoğunluğunu kırsal kesimin insanları oluşturur. Ancak, düşük sayıda olmakla birlikte, kentlerden de bu işlerde çalışmak üzere gelenlerin varlığı görülür. Bu tipteki işlerde çalışanların genellikle çeşitli kültür bitkilerinin üretim süreci ve ek iş gücü istemine bağlı olarak çalışma süreleri yıl içerisinde belirli dönemlerdedir. Çalışma süresi 1-3 ay arasında değişir. Çıkış ve varış alanları arasındaki uzaklık, yakın çevre boyutlarını aşar. Mevsimlik iş gücü göçlerine niteliksiz tarım işçisi olarak katılanların, bu tür işlerde çalışabilecek yaşa ulaşmış kadın, erkek ve çocuklardan oluştuğu görülür.

1b) Nitelikli tarım işçisi olarak mevsimlik iş gücü göçlerine katılanlar:

Mevsimlik iş gücü göçlerine bu grup altında katılanlar, belli bir zaman süreci içerisinde deneyim kazanmış ve çoğunlukla la grubundan ayrılmış işçilerdir. Tütünün kırılması, pamuk ve çay hasadı, ilkbahar ve yaz sebzeçiliği, bağ ve orman işleri bu grup çalışanlarının başlıca uğraşlarıdır. İş gücünün kaynağını büyük ölçüde kırsal oluşturur. Kadın ve erkeğin nitelikli tarım işçisi olarak mevsimlik iş gücü göçlerine katılmalarındaki zaman başlangıcını ve çalışma süresini, çeşitli kültür bitkilerinin yetiştirme ve hasat dönemleri ayarlamaktadır diyebiliriz. Çalışma süresinin 1-6 ay arasında değiştiği, çıkış ve varış alanlarının genelde kırsal yörede ve lokal ölçütler içerisinde kaldığı görülür. Ancak, uzun mesafeli yer değiştirmenin de söz konusu olduğu bu grup çalışanlarının, değişik tarım iş kollarında çalışabilme yeteneklerini geliştirebilmiş olmaları, çalışma süresinin uzunluğunu etkileyen başlıca faktördür.

2a) Tarım-dışı iş kollarında niteliksiz işçi olarak mevsimlik iş gücü göçlerine katılanlar:

İnşaat işçiliği, yol ameleliği, seyyar satıcılık ve çeşitli türden basit işlerde çalışan bu gruba dahil işçilerin çıkış alanını genellikle kırsal oluşturur. Varış alanları ise birinci dereceden kent, ikinci derecede de küçük kabasa ve kırdır. Bu grup çalışanlarını erkekler oluştururlar. Çalışılan zaman süresi, değişken olmakla beraber genellikle 1-6 ay kadardır. Ancak göçün zamanı, kentlerin kış ayları dışında verdiği iş olanakları doğrultusundadır. Çıkış ve varış alanları arasında uzun mesafeli hareketlilik ana karakterdir.

2b) Tarım dışı iş kollarında nitelikli işçi olarak mevsimlik iş gücü göçlerine katılanlar:

Kaynağını özellikle kırsal ve küçük kasabaların oluşturduğu bu iş grubuna dahil olanlar, büyük kentlerde çalışma olanağı bulurlar. Nitelikli inşaat işçiliği ve inşaat ustalığı, çeşitli türden üretime katılabilecek nitelikli işçilikler, belirli maddelerin üretim süresinde çalışma olanağı bulanlar bu grupta yer alır. Çalışanların hemen tümü erkektir. Çalışma süresi 1-9 ay arasında değişebilir ve bu süreyi kentin gereksinim gös-

terdiği ek iş gücünün zamanı belirler. Üretim süresinin, çalışma süresini etkileyen bir faktör durumunda olduğunu görüyoruz. Bu grup çalışanlarının bir diğer önemli özelliği de, zamanla kente yönelik kesin göçlere katılma paylarının yüksek oluşudur.

3) Devri özellik göstermeyen, çeşitli tipten ve devamlılıkta iş gücü göçleri: Bu grup çalışanları, daha çok doğrudan tüketime dönük olmayan alanlarda üretim yapan üçüncü sektör kapsamındaki alanlarda iş bulurlar. Çeşitli türden ticaret faaliyetleri, nakliyecilik, nitelikli teknik işler, ufak ve orta memurluk hizmetleri bunlardan başlıcalarını oluşturur. Çalışma süreleri 1 yıl ve bunu aşan devamlılıktadır. Çalışanların hemen tümü erkektir. Çıkış alanını kırsal, varış alanını da kentin oluşturduğu bu grup çalışanlarının, çıkış ve dönüş zamanını kentteki iş olanaklarının zamanı belirler. Bu grupta yer alanların en büyük özelliği, kırsal büyük ölçüde bağlantılarını koparmış olmaları ve kente yönelik kesin göçlerde ilk adımı atanlar olmalarıdır.

Sonuç

Bu çalışmada, ülkemizdeki mevsimlik iş gücü göçlerinin temel nedenleri ile çalışanları belirli gruplar altında toplamaya yönelik tipoloji denemesini ana çizgileriyle belirlemek amaçlanmıştır. Verilerle desteklenmiş alan çalışmalarının yetersizliği, ülkemizde mevsimlik iş gücü göçlerini kapsayan bir bütünlüğü oluşturabilmemize bugün için engel teşkil etmektedir. Çünkü, soruna, nedenler ve niçinler doğrultusunda aydınlık getirici birtakım sorular, yine de yanıtız kalmaktadır.

Özellikle, coğrafi yönden çok boyutlu değişkenlerin görüldüğü ülkemizde, mevsimlik iş gücü göçleriyle ilgili sorunlar, bu değişkenler doğrultusunda kendi içinde birbiriyle zıt olan birtakım olguları yaratmaktadır. Böylesine bir olay, gelişmekte olan ülkelerin ve gelişmiş ülkelerin hemen tümünde söz konusudur. Ancak, ülkemizin konumu ve ekonomik koşullarının, bu sorunun büyük boyutlar kazanmasında önemli bir yeri olduğu gerçeğini de unutmamak gerekir.

Ülkemizde, kırsal kesimin hemen tüm yerleşmelerinde varlığını şu veya bu ölçütlerde gördüğümüz mevsimlik iş gücü göçlerinin sayısal değer olarak ulaştığı potansiyelin ve bu potansiyelin nitelik ve niceliklerini her ne kadar verilere bağlı olarak ortaya koyma olanağı yoksa da, ülke boyutlarının kapsamı içinde kalmayıp, ülke dışına da taşan göç olgusunun nedenlerini, yalnızca yukarıda değinilen etkenler çerçevesine bağlamak da olası değildir. Konunun, böylece, çok daha geniş boyutlarda ele alınması zorunluluğu doğmaktadır.

Bibliyografik kaynaklar ve notlar

- (1) Türkiye'de mevsimlik iş gücü göçü konusunu ülke ölçeğinde ele alan çalışmalar hemen hemen yok gibidir. Buna karşılık konuya "dolayısıyla" değinen çalışmaların sayısı ise bir hayli kabardır. Bu nedenle sözü edilen kaynakları geniş kapsamlı çalışmamız içersinde vermeyi düşünüyoruz.
- (2) a- «Yukarı Dalaman Çayı Havzası Kır Yerleşmeleri»,
b- «Çamaltı Tuzlası'na Yönelik Mevsimlik İş Gücü Göçleri»,
c- «İzmir Kent Bütününde Mevsimlik İş Gücü Göçleri-İnşaat ve Tarım Sektöründe».

Zusammenfassung

Betrachtungen über die Saisonarbeiterwanderungen in der Türkei

Die Saisonarbeiterwanderung ist ein Phänomen, welches komplexe und verschiedene Aspekte und Richtungen aufweist, gleichzeitig aber in der Geographie ein Gebiet darstellt, worüber noch wenig geforscht wurde. Wie in allen Entwicklungsländer sind auch in unserem Lande nach dem II. Weltkrieg sehr rasche und bemerkbare Wandlungen festzustellen, was auf Grund dieser Wandlungen viele Probleme mit sich gebracht hat. Diese Änderungen, die zur Migration und Saisonarbeiterwanderung sogar über die Landesgrenzen hinausführen, betreffen hauptsächlich die ländliche Bevölkerung, wodurch, die konkreten Bedingungen zur Arbeitskraftwanderung vorbereitet sind.

In der Saisonarbeiterwanderung ist bei den typologischen Auffassungen Folgendes unbedingt zu beachten: Art der Arbeit, Arbeitsdauer, Anfang- und Endezeit der Wanderung, Ausgangspunkt und Zielort, und ihre Entfernung zueinander, schliesslich Art der Teilnehmer an der Wanderung. Aus diesem Grunde braucht man zahlreiche Feld- und systematische Forschungen, um auf der Landesebene die Saisonarbeiterwanderungen und die dadurch entstandenen Probleme darstellen zu können.